

زبان‌شناسی پیکره‌ای ضرورتی برای فرهنگ‌نگاری، پتانسیل انقلاب در فرهنگ‌نگاری با فرهنگ لغت همراه

دکتر مهدی محمدیگی ©

دکترای زبان‌شناسی مقابله‌ای (روسی-فارسی)، عضو گروه زبان‌های خارجی شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران
mahdimb@languageart.ir

مریم نورنمایی

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه شیراز،
شیراز، ایران
ma.nameae@yahoo.com

واژه‌های کلیدی: مشکلات فرهنگ‌نگاری، فرهنگ لغت همراه، فرهنگ لغت الکترونیکی.

استفاده از گوشی همراه و تبلت و اهمیت آن‌ها چیزی نیست که در جهان امروز برکسی پوشیده باشد. استفاده از زبان‌شناسی پیکره‌ای برای تولید فرهنگ لغت به‌ویژه فرهنگ‌های لغت همراه، می‌تواند تا حدود زیادی عقب‌ماندگی‌های ایران را در حوزه فرهنگ‌های لغت جبران کند. نگاهی به تعدد فرهنگ‌های لغت مختلف موجود در دیگر زبان‌ها نشان از کم‌کاری ما فارسی‌زبانان در این حوزه دارد. در روند ترجمه و حتی آموزش، معادل‌یابی دقیق واژه‌ها، اکثراً با تکیه بر فرهنگ‌های لغت انجام می‌شود و این وظیفه فرهنگ‌نگار است که با استفاده از پیکره به‌روز معادل‌های مناسبی را که طبیعی و پربسامد است به‌عنوان معادل در فرهنگ لغتش به متقاضیان عرضه کند.

به مشکلات نگارش فرهنگ لغت چاپی در مقایسه با فرهنگ لغت الکترونیکی نگاهی داشته باشیم. مشکلات بیان‌شده از سوی فرهنگ‌نویسان ایرانی و خارجی غالباً در جملات ذیل بیان می‌شود:

- ۱- تعیین جای مدخل در فرهنگ یعنی ترتیب کلمات به صورتی باشد که فرد به‌راحتی بتواند کلمه یا اصطلاح را پیدا کند، به‌خصوص غیرفارسی‌زبان؛
- ۲- مدخل یا زیرمدخل بودن اتباع؛
- ۳- فارسی شکسته، یعنی فارسی محاوره‌ای؛
- ۴- تلفظ کلمه، بر مبنای کدام زمان یا کدام شهر؛

۵- تعیین هویت دستوری؛

۶- اصل و ریشه یعنی اتیمولوژی؛

۷- شاهد و مثال. (نجفی ۱۳۸۸، ۱۸۳-۱۷۹)

با بررسی دلایل بالا می‌توان بیان کرد که فرهنگ‌نگاران سنتی نسبت به حجیم شدن اثر و راحت پیدا نکردن معنا توسط کاربر نگرانی شدید داشته‌اند، از آنجاکه کاربر در فرهنگ لغت همراه با نوشتن کلمه به جست‌وجوی پاسخ می‌پردازد، دغدغه اول و دوم در عمل خودبه‌خود از گردونه حذف شده هستند، البته نوشتن الگوریتم جست‌وجوی کلمات نقش بسیار اساسی دارد و برنامه باید به صورتی نوشته شود که جست‌وجوی هوشمند اتفاق بیفتد و شکل‌های مختلف نگارش زبان فارسی اعم از جدانویسی، نیم‌فاصله و ... در پیدا کردن کلمه برای کاربر خللی ایجاد نکند و کاربر فقط با وارد کردن چند حرف از هر کلمه یا اصطلاح به لیستی از کلمات برسد که این حروف را دارند. به یمن الکترونیکی بودن و آسانی حمل، با یک پیکره مناسب می‌توانید کلمه یا اصطلاح را در جمله‌های مختلف به‌عنوان شاهد مثال بیاورید. فرهنگ‌نگار باید در مخزن اصلی برنامه شکل نوشتار استاندارد و فارسی شکسته را نیز وارد کند تا کاربر با وارد کردن هر کدام از آن‌ها به راحتی به معنا برسد.

درباره مشکل چهارم نیز در فرهنگ لغت همراه با قرار دادن منوی انتخاب نمایش تلفظ به کاربر فقط لازم است تلفظ‌های مختلف توسط متخصص آوانگاری و در برنامه وارد شود حتی می‌شود صوت آن را گذاشت؛ مثلاً برای انگلیسی: تلفظ لندن یا آمریکایی و برای فارسی تلفظ تهرانی یا تاجیک. کاربر خودش انتخاب کند یکی یا چند نمونه نمایش داده شود.

درباره تعیین هویت دستوری برای فرهنگ‌های دوزبانه بهتر است این اطلاعات به ترتیب بسامد و برداشت از فرهنگ تک‌زبانۀ معتبر از آن زبان‌ها آورده شود. در فرهنگ‌های دوزبانه برای جلوگیری از حجیم شدن بسیار کم، به ریشه‌شناسی پرداخته می‌شود ولی دست نگارنده فرهنگ الکترونیکی باز است. مسئله مهم دیگر که به نظر نجفی یکی از مشکل‌ترین کارهای فرهنگ‌نویسی است، تفکیک معانی و رده‌بندی آن‌هاست و افرادی فقط بدین علت فرهنگ‌نگاری را کنار گذاشتند. در فرهنگ الکترونیکی این قابلیت می‌تواند وجود داشته باشد که معنای تخصصی یا عمومی به نمایش درآید. هرچند که همان‌طور که باطنی در فرهنگ‌نگاری دوزبانه می‌گوید: «فرهنگ‌نگار باید معادل‌یابی انجام دهد و تعریف کردن را برای فرهنگ‌های یک‌زبانۀ بگذارد» (باطنی ۱۳۸۸، ۱۶۹).

به نظر نگارندگان ترتیب هم‌زمانی و چینش معنا بر اساس بسامد، بهترین گزینه برای فرهنگ‌های الکترونیکی است؛ چون تعیین بسامد کلمات از طریق تحلیل پیکره با رایانه به سرعت و بدون شک انجام می‌شود و احتیاجی به داشتن دانش تحول معنایی کلمات نیست تا آن‌ها را به شکل در زمانی و ترتیب درست معنایی مرتب کنند چیزی که یکی از مشکلات اساسی فرهنگ‌نویسان در گذشته بوده است.

آوردن شاهد مثال که البته یافتن آن به روش سنتی کار سخت و دشواری بوده و گاهی فرهنگ‌نویس از ذهنش مثالی می‌نوشته، با استفاده از پیکره و تحلیل رایانشی کاری ساده است و مسلماً هرچه پیکره بزرگ‌تر باشد، شاهد مثال‌های بیشتری گرد هم می‌آیند.

کیلگاریف^۱ در بخش اول فصل چهارم کتاب همراه فرهنگ‌نویسی بلومزبری^۲، به خوبی امتیازات استفاده از نرم‌افزار اسکچ انجین^۳ را برمی‌شمارد و از چگونگی و توانایی این برنامه در همراهی فرهنگ‌نگار سخن می‌گوید. وی بسته به دانش فرهنگ‌نگار می‌تواند از یکی از نرم‌افزارهای زبان‌شناسی پیکره‌ای بهره‌برد.

در بخش ششم فصل چهارم کتاب مذکور، تصمیماتی که پیش از تدوین فرهنگ دوزبانه توسط فرهنگ‌نگار باید گرفته شود آدامسکا-ساواچاک^۴ سخن می‌گوید؛ یعنی مشخص کردن دامنه و اندازه فرهنگ، میزان اطلاعاتی که ارائه خواهد شد و مخاطب هدف و در بحث تدوین، از مطالبی مانند لزوم استفاده از نیروی انسانی متخصص و منابع دست اول، انتخاب فهرست مدخل‌ها بر اساس بسامد، سخن می‌راند. (شریفی ۱۳۹۴، ۲۳۴-۲۳۶)

به نظر می‌رسد اغلب این دغدغه‌ها در فرهنگ‌نگاری الکترونیکی موضوعیت نداشته و فرهنگ‌نگار نسبت به اندازه فرهنگ و میزان اطلاعات و تدوین‌گرانی ندارد و با تعریف در نرم‌افزار می‌تواند به راحتی این گستره را محدود کند یا گسترش دهد تا حجم آن برای سخت‌افزار معمول بازار مناسب شود.

تارپ یینسن^۵ در بخش اول فصل سوم کتاب، فرهنگ‌نویسی را «به مثابه فن» بررسی می‌کند و معتقد است انقلاب الکترونیک بر مراحل تولید فرهنگ از برنامه‌ریزی گرفته تا طراحی پایگاه داده‌ها و توصیف داده‌های زبانی و شیوه انتشار و بازنمایی آن‌ها تأثیر عمیقی گذاشته است. (شریفی ۱۳۹۴، ۲۳۲) به نظر نگارندگان پشت‌بند انقلاب الکترونیک، به واسطه زبان‌شناسی رایانشی و قابلیت‌های فراوان نرم‌افزارها و عجین شدن گوشی و تبلت‌های هوشمند با زندگی روزمره، انقلابی در فرهنگ‌نگاری در حال رخ دادن است. در فرهنگ لغت همراه دو یا چندزبانه، در عمل با برنامه‌نویسی به‌سادگی می‌شود از آن به‌عنوان فرهنگ دو یا چندسویه نیز استفاده کرد، دقت در نوشتن نرم‌افزار مهم‌ترین قسمت کار است و فرهنگ‌نگار باید مشخص کند چه خدماتی از نرم‌افزار می‌خواهد. هرچه با دید بازتری به مسئله نگاه کند، خروجی کار بهتر خواهد شد. لازم است برای حجیم نشدن نرم‌افزار و جلوگیری از هنگ‌کردن آن و عدم فشار به سخت‌افزار، اکثر گزینه‌ها به انتخاب کاربر قابلیت اضافه یا حذف شدن داشته باشند.

حسینی معصوم در تحقیق علمی با عنوان «کاربرد پیکره‌های تک‌زبانه تخصصی برای تعیین معادل‌های مناسب در ترجمه» می‌نویسد «مترجم علاوه بر ابزارهای رایج در ترجمه مانند فرهنگ لغت، با استفاده از پیکره می‌تواند معادل‌های مناسبی در ترجمه واژگان به دست آورد.» نتایج تحقیق نشان می‌دهد بسیاری از معانی موجود در فرهنگ لغت، کاربرد تخصصی در متون اقتصادی ندارد و فقط از

¹ A. Kilgarriff

² The Bloomsbury Companion to Lexicography

³ Sketch Engine

⁴ A. adamska-Salaciak

⁵ L. Tarp-Jensen

بخش خاصی از آن‌ها استفاده می‌شود که در پیکره مورد نظر بیشترین بسامد را داشته‌اند؛ بنابراین پیکره تک‌زبانه تخصصی معیار مناسبی در رد یا پذیرش معادل‌ها است (حسینی معصوم ۱۳۹۱، ۶۵). اگرچه ایشان از مترجمان برای استفاده از پیکره دعوت کرده است ولی در عمل این وظیفه فرهنگ‌نگار است.

پیشنهادها:

- ۱- به نگارش فرهنگ لغت همراه که کاربردی‌تر است، رو بیاوریم و سرمایه‌های ملی و جوایز کتاب سال را در این راستا نیز خرج کنیم.
 - ۲- حتماً از متخصص زبان‌شناسی پیکره‌ای برای فرهنگ‌نگاری استفاده کنیم.
 - ۳- به نگارندگان و تولیدکنندگان فرهنگ لغت همراه استاندارد، امتیازاتی حتی بیش از تألیف چاپی بدهیم.
 - ۴- در حال حاضر پایان‌نامه‌های دکترا و پروژه‌های مشترک بین گروه زبان‌شناسی و علوم کامپیوتر تعریف شود تا تولید الکترونیکی آغاز و پایان‌نامه‌ها کاربردی شوند.
- رشته‌ای در دانشگاه با عنوان فرهنگ‌نگاری الکترونیکی ایجاد شود که فرد علاوه بر فراگیری دانش زبانی بتواند نرم‌افزار مناسب بنویسد.

References

منابع

۱. باطنی، محمدرضا (۱۳۸۸). درس گفتارهای فرهنگ‌نگاری: نکاتی درباره فرهنگ‌نگاری. ویژه‌نامه. نامه فرهنگستان (فرهنگ‌نویسی) مهر ۱۳۸۸ شماره ۲.
۲. حسینی معصوم س. (۱۳۹۱). کاربرد پیکره‌های تک‌زبانه تخصصی برای تعیین معادل‌های مناسب در ترجمه. مطالعات زبان و ترجمه، ۴۵ (۳).
۳. شریفی، ساغر (۱۳۹۴). معرفی کتاب همراه فرهنگ‌نویسی بلومزبری. فرهنگ‌نویسی، شماره ۱۰.
۴. نجفی، ابوالحسن (۱۳۸۸). درس گفتارهای فرهنگ‌نگاری: واژه‌های عامیانه در فرهنگ جامع زبان فارسی. ویژه‌نامه. نامه فرهنگستان (فرهنگ‌نویسی) مهر ۱۳۸۸ شماره ۲.